

**ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Розглянуто питання формування методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств. Розроблена методика може стати ефективним інструментом в руках менеджерів, що займаються аналізом і оцінкою фінансового положення цих підприємств

Постановка проблеми. Забезпечення фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств і віддзеркалення його фінансового стану характеризується достатньою фінансовою ресурсів для збалансованого розвитку виробництва, своєчасного і повного виконання зобов'язань перед власниками (акціонерами), персоналом, бюджетом, партнерами і кредиторами, забезпеченням фінансових можливостей майбутньої діяльності підприємства.

Стан вивчення проблеми. В той же час сучасний стан українських м'ясопереробних підприємств свідчить про наявність серйозних проблем в забезпеченні їх стійкого розвитку, що виявляються в глобальній фінансовій кризі, високій питомій вазі збиткових підприємств, підвищеному фінансовому ризику функціонування, дефіциті власних оборотних коштів, високому рівні зносу активної частини основних фондів і низькій інноваційній активності. Тому необхідно оцінювати не саму систему управління, а, в першу чергу, результативність функціонування цієї системи. Якщо система управління дає необхідну результативність, то можна вважати, що вона працює задовільно, якщо ж запланована результативність не досягається, то це є проявом проблем в цій системі. Далі, незалежно від не додержаних результатів, ми виділяємо проблемні блоки в системі управління і починаємо з ними працювати. Крім того існує досить багато спеціального інструментарію оцінки вирішення окремих управлінських завдань, що при його застосуванні дозволить спростити аналіз системи і вийти на необхідну результативність.

У зв'язку з цим виникає необхідність розробки і вдосконалення аналітичних інструментів діагностики стану м'ясопереробних підприємств, здатних оперативно і адекватно оцінювати його поточну і майбутню фінансову стійкість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним сторонам проблеми формування методики оцінки системи управління фінансовою стійкістю підприємства присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників: Пантелеєва О., Міллера Р., Шелудько Н., Вітлінського В., Грачова А., Крейніної М. Однак, не дивлячись на постійний інтерес до цієї проблеми з боку науковців, цілий ряд питань продовжують залишатися дискусійними. Так, остаточно не з'ясовано склад показників оцінки результативності, що використовуються при формуванні системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Мета дослідження. Обґрунтування методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фінансова стійкість підприємства є наслідком дій комплексу управлінських заходів, які можна розглядати як результат роботи певної системи управління, що відповідає за даний стан підприємства.

З урахуванням додання нашому дослідженню прикладного характеру і виділення даної системи управління, необхідно розробити відповідну методику оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю для м'ясопереробних підприємств, яка дозволить оцінити:

- працездатність системи управління;
- працездатність утворюючих елементів системи управління;
- результативність системи управління.

За допомогою такої методики досягатиметься керованість процесом забезпечення фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств з приведенням її до такого рівня, якого вимагає: ситуація, що склалася на ринку, положення підприємства, зовнішнє і внутрішнє середовище.

Для того, щоб визначитися з вибором підходів, критеріїв і системою показників оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю для м'ясопереробних підприємств, нами було проведено спеціальне дослідження на основі методів експертних оцінок за участю експертів.

Перед експертами було поставлено декілька груп завдань:

1. Оцінити підходи до управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств з точки зору їх пріоритетності, значущості і зручності вживання на підприємстві.

2. Сформулювати і вибрати найбільш значимі цілі на яких необхідно орієнтуватися при оцінці системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Характеристиками роботи системи управління можуть бути різні підходи до оцінки даної системи. Аби виділити найбільш затребувані підходи кожному експертові були запропоновані чотири їх варіанти:

1. Спеціально вимірювані показники виконання окремих управлінських дій, що оцінюють результат:

- робота з документами;
- робота з інформацією;
- виконання окремих розрахунків;
- робота по окремих напрямках.

Ця методика може бути побудована, як безліч точкових оцінок, кожна з яких оцінює окремі дії і з неї, як з мозаїки, можна спробувати представити загальний результат.

2. Системний підхід передбачає, що лише взаємодія всіх елементів системи дає нову властивість.

3. Евристично укрупнена оцінка результатів роботи через виставлення оцінок, за якісь дії, групою експертів або оцінюючою комісією.

4. Підхід до оцінки через результативність системи. Результативність системи управління виражається через показники фінансової стійкості, які досягаються м'ясопереробними підприємствами. Якщо ці показники досить високі і свідчать про високу фінансову стійкість м'ясопереробних підприємств, отже, система управління справляється зі своїми завданнями. Якщо якісь групи показників не досягають достатнього рівня, отже, якісь елементи системи управління не справляються зі своїми завданнями.

В ході проведеного дослідження було виявлено, що (див. рис. 1):

– перший підхід отримав мінімальну кількість балів – 4,3 балів по десятибальній системі оцінки, оскільки, з точки зору експертів, є механістичним і передбачає констатацію факту;

– другий підхід отримав 5,8 балів по десятибальній системі оцінки і з точки зору експертів, є складним для реалізації та вимагає відволікання великих ресурсів;

– третій підхід отримав 6,4 балів по десятибальній системі оцінки і з точки зору експертів, не завжди дає точну кількісну оцінку та носить досить багато суб'єктивізму, заснованого на минулому досвіді;

– четвертий підхід отримав найбільшу кількість балів – 8,6 балів по десятибальній системі оцінки, оскільки, з точки зору експертів, він дає можливість легко і адекватно оцінити ситуацію, виявити працездатність системи управління через результативність її роботи. Це дає пріоритет при виборі підходів, тому в нашій методиці реалізований саме цей підхід.

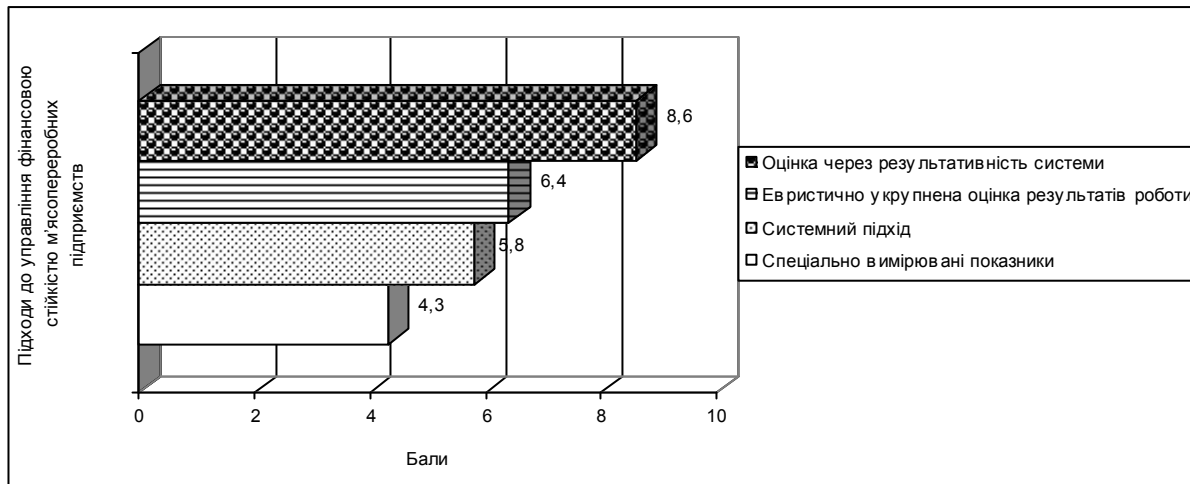

Рис. 1. Експертна оцінка підходів до управління фінансовою стійкістю м'ясопереробного підприємства

Для реалізації такого підходу необхідно розробити дерево цілей, оскільки основою побудови будь-якої системи є цільова структура. Цільовий підхід є системою методів і методичних прийомів, що забезпечує орієнтацію управлінської діяльності, прогнозно-управлінських рішень і процесів виконання цих рішень на кінцеві результати з врахуванням перспективних цілей розвитку [4, 5, 6, 7, 8].

Реалізація цільового підходу передбачає побудову системи цілей, на які зорієнтована система управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств. Але якщо загальна мета досить однозначна – забезпечення фінансової стійкості підприємства, то приватні цілі можуть

мати різні варіації. Для забезпечення об'єктивності відбору приватних цілей (підцілей I рівня) нами було продовжено спеціальне дослідження на основі експертних оцінок.

Для виділення системи підцілей I рівня кожному експертові були запропоновані наступні її варіації (див. табл. 1).

В ході опиту були виділені значимі і менш істотні з точки зору експертів підцілі I рівня. Ті цілі, які отримали оцінку 6 і більш балів нами віднесені до більш значимих, вони внесені до нашої методики. До таких цілей експерти віднесли п'ять варіацій (див. табл. 1, рис. 2).

Таблиця 1. Експертна оцінка системи приватних цілей (підцілей I рівня), що забезпечують досягнення фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств

Найменування приватних цілей (підцілей I рівня)	Бали
1. Управління платоспроможністю підприємства	8,4
2. Управління структурою капіталу підприємства	8,1
3. Управління основними і оборотними засобами підприємства	7,5
4. Управління оборотністю підприємства	6,9
5. Управління рентабельністю підприємства	6,4
6. Управління собівартістю підприємства	5,8
7. Управління доходами підприємства	5,6
8. Управління фінансовими ризиками підприємства	5,1
9. Управління безпекою підприємства	4,8
10. Антикризове управління підприємством	4,4
11. Управління кредитоспроможністю підприємства	4,2
12. Управління дебіторською і кредиторською заборгованостями підприємства	3,9

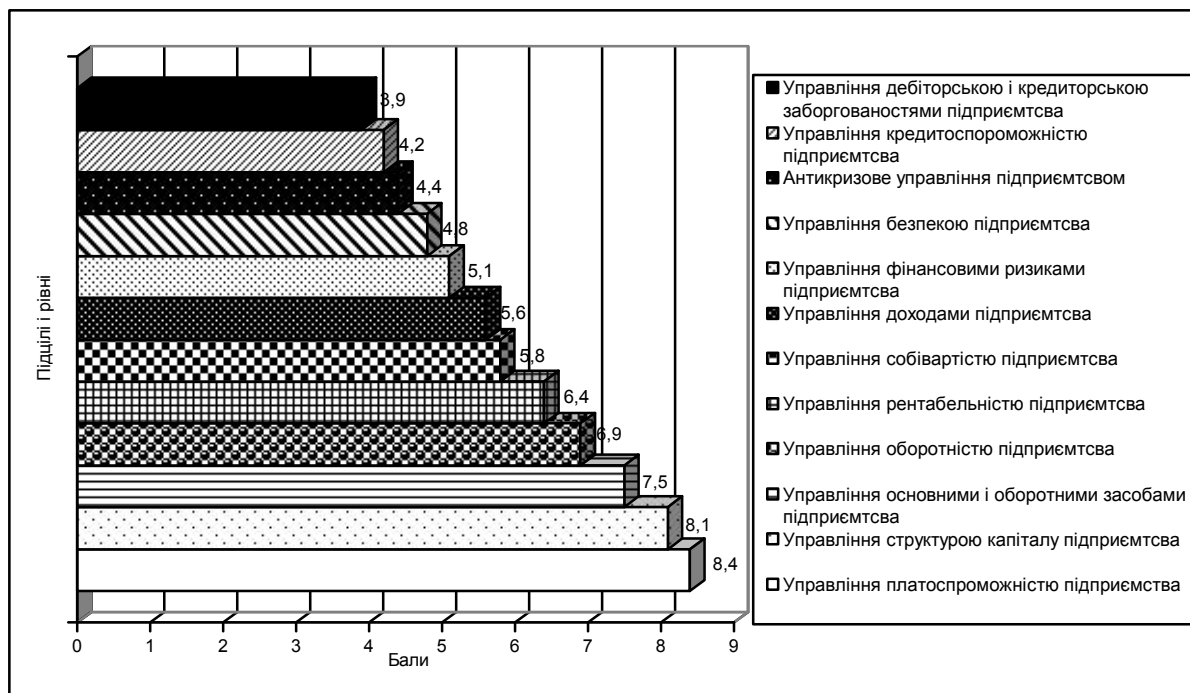

Рис. 2. Розподіл підцілей I рівня, згідно експертної оцінки

При узагальненні дерево цілей в розгорнутому вигляді по групах можна представити таким чином (див. табл. 2.). З врахуванням виділеної системи цілей ми можемо вишукувати методику оцінки результативності системи управління по аналізу досягнення окремих,

локальних і загальних цілей роботи системи управління. Для того, щоб досягти поставлених цілей необхідно сформулювати завдання формування методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю для м'ясопереробних підприємств.

Таблиця 2. Типова система цілей, на які зорієнтована система управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств

Мета	Подцілі I рівня	Подцілі II рівня
Забезпечення фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств	Управління платоспроможністю	Управління абсолютною ліквідністю
		Управління критичною ліквідністю
		Управління поточною ліквідністю
		Управління власними оборотними коштами
	Управління структурою капіталу	Управління співвідношенням джерел фінансових ресурсів
		Управління постійними пасивами
		Управління співвідношенням позикового і власного капіталу
		Управління довгостроковим залученням позикових коштів
		Управління чистими активами
		Управління джерелами коштів для формування запасів
	Управління основними і оборотними засобами	Управління забезпеченістю власними оборотними коштами
		Управління забезпеченістю запасів власними коштами
		Управління маневреністю власного капіталу
		Управління співвідношенням оборотних і позаоборотних активів
		Управління реальною вартістю майна
	Управління оборотністю	Управління оборотністю оборотних активів
		Управління оборотністю запасами
		Управління оборотністю дебіторської заборгованості
		Управління оборотністю кредиторської заборгованості
		Управління оборотністю власного капіталу
Управління фондівдачею		
Управління рентабельністю	Управління рентабельністю активів	
	Управління рентабельністю власного капіталу	
	Управління рентабельністю продажів (послуг)	
	Управління рентабельністю чистих активів	

Методика, яка формується повинна дозволяти:

1. виявляти сильні і слабкі сторони підприємства;
2. служити джерелом інформації про процеси, що відбуваються на підприємстві в певний час;
3. сприяти виявленню ключових чинників, що впливають на фінансову стійкість підприємства;
4. забезпечувати базу для порівняння з підприємствами-аналогами;
5. оцінювати результати управлінських дій на фінансову стійкість.

Виконання поставлених завдань доцільно досягати за рахунок певного інструментарію оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Для об'єктивної оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю конкретного підприємства потрібно враховувати більшу кількість чинників, ніж ті, які можуть бути проаналізовані за даними фінансової звітності. Зокрема необхідно виділити додаткові аспекти, які практично не враховуються в моделях аналізу фінансової стійкості. До їх числа входять: оцінка ефективності вживаних технологій; оцінка відповідності асортименту продукції, що випускається, попиту, і аналіз її конкурентоспроможності; прогнозування змін кон'юнктури в даному секторі ринку; рівень організації бухгалтерського обліку, оцінка системи внутрішнього контролю і надійності зовнішнього аудиторського контролю достовірності фінансової звітності; залежність підприємства від змін зовнішній політико-економічній ситуації (наприклад, ризик вагання валютних курсів) і ін.

Запропонований підхід до оцінки фінансової стійкості дозволяє сформувати систему оптимального поєднання окремих груп індикаторів.

В основу даного підходу має бути покладені вимоги про найбільш цілеспрямоване і раціональне використання можливостей забезпечення відносно максимального ефекту досягнення фінансової стійкості підприємства.

Для здобуття такого ефекту, в рамках формування методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств, слід описати алгоритм виконання запропонованої нами методики (див. рис. 3.).

Розглянемо запропонований алгоритм реалізації методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю підприємства поетапно.

На першому етапі виробляється постановка завдання оцінки. Це може бути одне з раніше описаних нами завдань.

Другий етап присвячений збору і підготовці інформації. Для цього відбирається фінансова звітність і первинна документація, яка служитиме інформаційною базою для проведення аналізу фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств.

На третьому етапі здійснюється вибір і розрахунок аналітичних показників. На основі проведеного дослідження методик оцінки фінансової стійкості підприємства і практичних розрахунків можна прийти до висновку, що загальні вагові коефіцієнти, які використовуються в моделях аналізу фінансової стійкості не є універсальними для всіх підприємств.

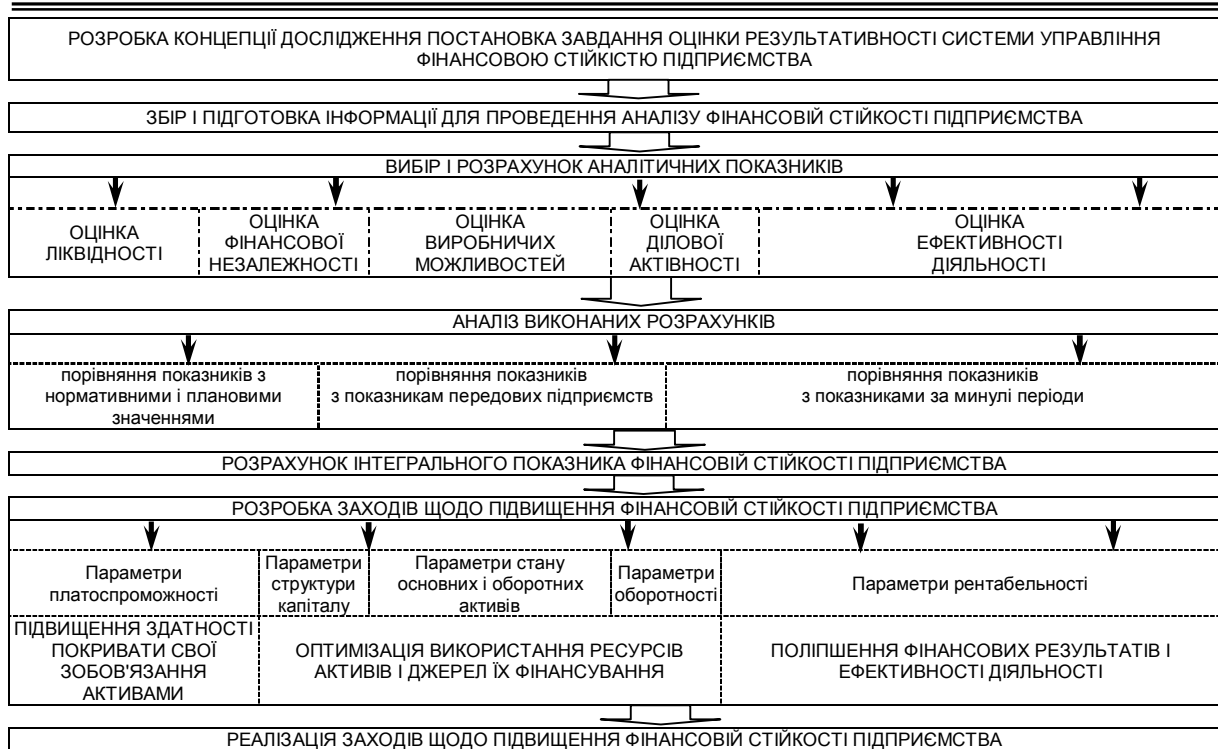

Рис. 3. Алгоритм реалізації методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств

В результаті проведеного нами дослідження нами виявлено, що в деяких методиках спостерігається висока міра кореляції ряду показників і використовуються схожі коефіцієнти, зміна яких схильна до однакових тенденцій, що не виправдано збільшує вплив однієї з груп коефіцієнтів і зрештою викривляють прогнози.

Як недолік також можна виділити замкнутість використовуваних показників на внутрішніх структурних аспектах стану м'ясопереробних підприємств, без

віддзеркалення тенденцій його розвитку і використання показників, що відображають цілісність системи підприємства з позиції динаміки розвитку та обліку зовнішніх, ринкових оцінок, придатних для характеристики українських м'ясопереробних підприємств. У зв'язку з цим, необхідно розробити певний інструментарій аналітичних показників для оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю цих підприємств (див. табл. 3).

Таблиця 3. Оцінка досягнення підцілей II рівня через систему аналітичних показників

Підцілі I рівня	Підцілі II рівня	Найменування показника
1	2	3
Забезпечення платоспроможності підприємства	Досягнення абсолютної ліквідності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності
	Досягнення критичної ліквідності	Коефіцієнт критичної ліквідності
	Досягнення поточної ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності
	Формування прийняттого рівня власних оборотних коштів	Оцінка об'єму власних оборотних коштів
Забезпечення оптимальної структури капіталу	Управління співвідношенням джерел фінансових ресурсів	Коефіцієнт автономії
	Управління постійними пасивами	Коефіцієнт постійних пасивів
	Управління співвідношенням позикового і власного капіталу	Коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу
	Управління довгостроковим залученням позикових коштів	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів
	Управління чистими активами	Чисті активи
	Управління джерелами коштів для формування запасів	Надлишок (нестача) джерел коштів для формування запасів
Забезпечення основними і оборотними засобами	Забезпечення власними оборотними коштами підприємства	Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами
	Забезпечення запасів власними коштами	Коефіцієнт забезпеченості запасів власними коштами
	Управління маневреністю власного капіталу	Коефіцієнт маневреності власного капіталу
	Управління співвідношенням оборотних і позаоборотних активів	Коефіцієнт співвідношення оборотних і позаоборотних активів
	Управління реальною вартістю майна	Коефіцієнт реальної вартості майна

Продовження табл. 3

1	2	3
Забезпечення визначеного рівня оборотності	Управління оборотністю оборотних активів	Коефіцієнт оборотності оборотних активів
	Управління оборотністю запасами	Коефіцієнт оборотності запасів
	Управління оборотністю дебіторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості
	Управління оборотністю кредиторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості
	Управління оборотністю власного капіталу	Коефіцієнт оборотності власного капіталу
	Управління фондівдачею	Коефіцієнт фондівдачі
Забезпечення рентабельності	Досягнення рентабельності активів	Рентабельність активів
	Досягнення рентабельності власного капіталу	Рентабельність власного капіталу
	Досягнення рентабельності продажів (послуг)	Рентабельність продажів (послуг)
	Досягнення рентабельності чистих активів	Рентабельність чистих активів

Для виконання основної мети системи управління фінансовою стійкістю нами обрано п'ять груп підцилей I рівня: забезпечення платоспроможності підприємства; забезпечення оптимальної структури капіталу; забезпечення основними і оборотними коштами; забезпечення певного рівня оборотності; забезпечення рентабельності. У свою чергу кожна підциль I рівня має відповідні підцилі II рівня, які оцінюються через систему аналітичних показників.

Даний інструментарій безпосередньо пов'язаний з досягненням підцилей II рівня, які роблять вплив на досягнення підцилей I рівня, які у свою чергу направлені на досягнення загальної мети системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств. Взаємозв'язок між запропонованим інструментарієм і основною метою формування ефективної системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств виявляється в запропонованій нами системі аналітичних показників.

Взаємозв'язок між запропонованим інструментарієм і основною метою формування ефективної системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств виявляється в запропонованій нами системі аналітичних показників. Аналітичні показники, у свою чергу, є інформацією для ухвалення управлінських рішень; контролю; моніторингу; вироблення тактики; вироблення стратегії поведінки.

Для оцінки того або іншого показника необхідно вибрати певні критерії. Критерії в пропонуваній методиці складаються з чотирьох груп, по яких оцінюється міра критичності того чи іншого показника: критично; погано; добре; відмінно. При цьому слід враховувати, що ми трансформуємо аналітичні показники для їх адаптації і приведення до єдиної інформаційної бази, яка дасть можливість оцінити в цілому систему управління фінансовою стійкістю.

Трансформація може бути лінійною і нелінійною. Лінійна трансформація передбачає розділення критеріїв оцінки на рівномірні інтервали, а нелінійна трансформація передбачає розділення критеріїв оцінки на не рівномірні інтервали. Ми використовуватимемо нелінійну трансформацію, оскільки при ній спостерігається зворотна залежність: наближення до максимуму вимагає значно більше зусиль, чим до мінімуму, проте при цьому спостерігається мінімальний приріст значень і навпаки. Це пов'язано з тим, що цей маленький приріст, що вимагає максимальних зусиль, дає різкий скачок, оскільки спостерігається перехід до нової якості.

Результативність роботи системи управління можна розглядати з двох позицій:

1. Загальна сумарна оцінка у вигляді одного-двох показників (інтегрований підхід);

2. Оцінка по окремих напрямках, які об'єднують результати дій в потрібному цільовому напрямі (інтегральний підхід).

Загальна інтегрована оцінка дає інформацію про те, як спрацювала система управління в цілому, але не дозволяє розглядати структуру джерел здобуття результату.

Інтегральна оцінка дозволяє окремо розглядати працездатність всіх елементів системи управління.

Ми зупинимося на другому, найбільш ефективному на наш погляд, підході і з врахуванням використання загально-методичного принципу сформуємо ефективну систему управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Після розрахунку і оцінки аналітичних показників переходимо до наступного етапу. На четвертому етапі здійснюється розрахунок інтегрального показника фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств. Для формування цього показника необхідно врахувати основні цілі і завдання фінансового управління (на рівні оперативного аналізу) і оцінку ефективності діяльності підприємства як багатопараметричного об'єкту з безліччю взаємозв'язків з внутрішнім і зовнішнім середовищем функціонування. Даний показник повинен відображати найважливіші характеристики стану фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств в цілому. Необхідний рівень фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств, можливо, досягнути виключно при паралельному вивченні всіх його основних параметрів і комплексній дії на них.

При цьому слід враховувати, що паралельне вивчення усіх основних параметрів системи управління фінансовою стійкістю дозволяє не лише оцінити стійкість, але і з'ясувати, на скільки ефективна система управління і які інструменти цієї системи зробили благотворний вплив на фактичний рівень фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств.

Схему побудови інтегрального показника фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств можна представити в наступному вигляді (див. рис. 4.).

Нами розроблено модель розрахунку інтегрального показника оцінки фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств.

За основу нами береться початковий для більшості методик [1, 2, 3] механізм агрегації узагальнюючих показників, а саме їх підсумовування з використанням вагових коефіцієнтів. На нижньому рівні тривірневої ієрархічної структури знаходиться мінімальний набір показників, що характеризує життєво важливі для м'ясопереробного підприємства фінансові характеристики його функціонування.

Показники розбиті на 5 груп (див. табл. 2).

На середньому рівні – агреговані показники K_i , що визначають стратегічні цілі підприємства.

Агрегація здійснюється по формулі:

$$K_i = V_{ij} \cdot X_j \quad (1)$$

де V_{ij} - вагові коефіцієнти;

X_j - відповідні розраховані показники нижнього рівня.

На верхньому рівні знаходиться інтегральний показник фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств S_1 .

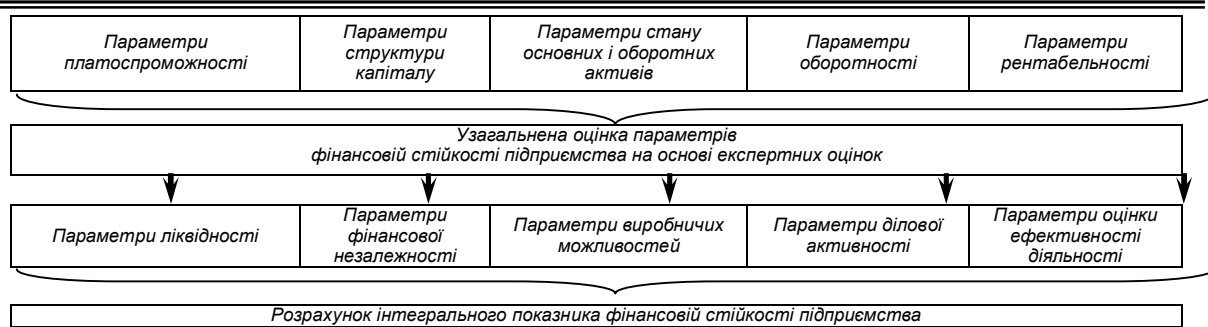

Рис. 4. Формування інтегрального показника фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств

На п'ятому етапі ми здійснюємо розробку заходів щодо підвищення фінансової стійкості підприємства. Знаючи вагові коефіцієнти V_j можна знайти вклад кожного компонента діяльності підприємства в його фінансову стійкість. Зрозуміло, що чим більше "вага", – тим більше вклад в i -й показник j -го компонента. Рухаючись зверху вниз по дереву показників, можна визначити, так звані "слабкі ланки" підприємства, і встановити причину "слабкості".

На шостому етапі здійснюється реалізація заходів щодо підвищення фінансової стійкості м'ясопереробних підприємств, після чого відбувається повернення на початок алгоритму і порівнюється отриманий стан з поставленим завданням. Якщо цей стан не задовольняє заданим параметрам, то відбувається повторна реалізація алгоритму реалізації методики оцінки результативності системи управління фінансовою стійкістю м'ясопереробних підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проаналізувавши різні методики утворення інтегральних показників, детально зіставивши методики утворення інтегрального показника фінансової стійкості і запропоновану нами методику, можна зробити висновок, що розроблена нами методика враховує багато достоїнств попередніх методик, її спадкоємність з загальною концепцією розробки комплексної оцінки, проте дана методика пропонує по іншому розглянути інтерпретацію отриманого кінцевого показника, не як жорстко детерміновану величину, а як імовірнісну оцінку; запропонована методика враховує важливість оцінки здатності підприємства реагувати на потреби ринку, що змінюються. В цілому розроблена методика може стати

ефективним інструментом в руках менеджерів вищої і середньої ланки, що займаються аналізом і оцінкою фінансового положення підприємства.

Список використаної літератури:

1. *Баканов М.И.* Теория экономического анализа / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
2. *Иващенко Н.С.* Разработка метода комплексной оценки уровня развития текстильного производства. Дисс. канд. экон. наук. М.: 1988. – 261 с.
3. *Промышленная логистика. Логистико-ориентированное управление организационно-экономической устойчивостью промышленных предприятий в рыночной среде* / И.Н. Омельченко, А.А. Колобов, А.Ю. Ермаков, А.В. Киреев. Под ред. А.А. Колобова. М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1997. – 204 с.
4. *Бовыкин В.И.* Новый менеджмент. Управление предприятием на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления / В.И. Бовыкин. – М.: Экономика, 1997г. – 366 с.
5. *Камионский С.А.* Системный анализ в современном менеджменте. // www.lib.subs.ru
6. *Моррисей Дж.* Целевое управление организаций. – М.: Сов. радио, 1979 г. –148 с.
7. *Системный анализ в экономике и организации производства.* / Под ред. С.А. Валуева, В.Н. Волкова. – Л.: Политехника, 1991г. – 228 с.
8. *Уемов А.И.* Системный подход и общая теория систем. / А.И. Уемов. – М.: Мысль, 1978 г. – 245 с.

ТИЩЕНКО Володимир Валентинович – старший викладач Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля